

ТЕКСТ І ТИПИ ІНФОРМАЦІЇ В НЬОМУ

Предметом статті є осмислення поняття "текст" та класифікація інформації, що міститься в ньому.

Текст, у тому числі художній, давно привертає увагу вчених. Вперше про сам термін замислився академік А.М. Пешковський. Він розмірковував, що "синтаксичне ціле" "не так легко стиснути в короткий і ясний термін". Н.С. Поспелов назвав це явище "складним синтаксичним цілим", Л.А. Булаховський запропонував термін "надфразна єдність". Думка про цю лінгвістичну категорію у подальшому була розвинута у працях І.А. Фігуровського, акад. В.В. Виноградова, Ю.В. Ваннікова, І.Р. Гальперіна, Г.Я. Солганіка та інш. Зокрема, Г.Я. Солганік стверджував, що у поетичному творі слід говорити не про речення, а про строфу, В.В. Виноградов назвав цю одиницю "довгим періодом", В.І. Ставський – "складеним синтаксичним цілим", І.А. Фігуровський – "компонентом цілого текста", нарешті, Н.Д. Зарубін назвав її "текстом".

У зарубіжному мовознавстві текст досить часто стали називати "дискурсом", вкладаючи в нього "зв'язне мовлення" (З.С. Херрис, А. Греймас). Російський мовознавець Т.М. Ніколаєва окреслює п'ять значень терміна "дискурс", серед яких "зв'язний текст", "група висловлювань, що пов'язані між собою", "твір мовлення" [1:467]. Н.Н. Миронова серед елементів дискурсу виділяє події, про які розповідається, їх учасників та їх оцінку [2:53]. Такі ж елементи вчені називають серед глобальних категорій тексту і на цих підставах роблять висновок про близькість "тексту" і "дискурсу" [3:19].

Увага до тексту, дослідження його структури, зв'язності його одиниць, характеру інформації в ньому визначили формування нової галузі науки про мову, яка отримала назву "лінгвістика тексту" або "теорія тексту". Ця наука є одним з перспективних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Продовжують з'являтися роботи вчених, що присвячені текстоутворюючим категоріям, їх ще називають глобальними категоріями тексту [3]. Метою нашого дослідження є аналіз інформації, що міститься в тексті.

Оскільки основне завдання автора тексту (того, хто пише або говорить) – це повідомлення інформації про суб'єкти, об'єкти, дії, факти, про ставлення до них, остільки текстоутворюючими (такими, що несуть інформацію) вчені вважають наступні категорії:

- учасники комунікативного акту, події, ситуації (об'єкти або суб'єкти);
- сама подія, процес, факт, ситуація;
- простір, в якому розгортається подія, де перебувають об'єкти або суб'єкти (місце як в реальному, так і в ірреальному світі);
- час, у тому числі художній (реальний художній час і час ірреального світу);
- оцінка об'єктів чи суб'єктів, подій, простору, часу.

Виділені текстоутворюючі категорії дозволяють під терміном "текст" розуміти як завершений твір (художній, публіцистичний тощо), так і складне синтаксичне ціле у межах великого твору і навіть окреме висловлювання складної будови.

Текст як великий, так і невеликий за розмірами може мати (або не мати, а тільки припускати) назву. Вже в самій назві (заголовку) реалізуються глобальні категорії, які несуть певну інформацію. Наприклад, заголовок може називати суб'єкт або об'єкт, тобто учасників події, ситуації ("Парус" М.Ю. Лермонтова, "Євгеній Онегін" О.С. Пушкіна, "Брати Карамазови" Ф.М. Достоевського, "Собаці Качалова" С. Єсеніна і под.). Заголовок може називати саму подію ("Війна і мир" Л. Толстого, "Маскарад" М.Ю. Лермонтова, "Злочин і кара" Ф.М. Достоевського і под.). У заголовку може окреслюватися простір, в якому розгортається подія ("Історія одного міста" М.Є. Салтиков-Шчедріна, "У Парижі" М. Цветаєвої, "Севастопольські оповідання" Л. Толстого тощо), може визначатись час події ("Один день Івана Денисовича" О.І. Солженіцина, "Зимовий ранок", "Зимовий вечір" О.С. Пушкіна, "У п'ятнадцять років" М. Цветаєвої, "Напередодні" І.С. Тургенева тощо). Нарешті, заголовок може давати інформацію про те, як мовець оцінює суб'єкта або об'єкта, події, факти, простір, час ("Ходіння по муках" О. Толстого, "Горе з розуму" О.С. Грибоєдова, "Добре!" В.В. Маяковського, "Ода пішому ходу", "Погане виправдання" М. Цветаєвої тощо). Як бачимо, сама назва твору несе значну інформацію.

Інформація, що міститься в тексті, може бути виражена неприховано, явно (експліцитно) за допомогою слів (вербально) і приховано, неявно (імпліцитно), без участі слів (невербально). Експліцитно інформація передається за допомогою повнозначних словесних знаків, що ніби схематично відображають життєвий досвід людини (відомі їй події, об'єкти, ситуації, їх оцінку). Повнозначні словесні знаки (іменники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники, слова категорії стану) передають основну інформацію, неповнозначні (займенники, прийменники, сполучники, частки, модальні слова), виконують роль з'єднувальних елементів між повнозначними словесними образами, беруть участь у передачі інформації про зв'язки між суб'єктами, подіями, оцінками та т. ін. [4:167]. Це ні в якому разі не дає підстав вважати неповнозначні словесні знаки менш важливими в акті передачі інформації. Більше того, нерідко саме ці знаки несуть основну інформацію. Наприклад, в одному з усних оповідань І. Андроніков, відтворюючи ситуацію пошуку ключів, повідомляв, що зазирнув "у шафу", "під шафу", "на шафу"... У цій ситуації саме прийменники несуть основну інформацію про пошуки.

Особливістю художнього тексту є те, що в ньому повнозначні та неповнозначні словесні знаки перетворюються у вторинні, символічні, що необхідні автору і мають зображувальний характер [5:317].

Інформація, яку можна отримати з тексту, утворюється поєднанням імпліцитно та експліцитно переданими відомостями під впливом вже наявних у свідомості читача (або слухача) тексту знань про дійсність [6:22].

Аналіз типів інформації, що міститься в тексті, дозволяє виділити такі з них:

- неприхована змістовно-фактуальна інформація;
- неприхована навколотекстова інформація;
- прихована змістовно-концептуальна інформація;
- прихована підтекстова інформація.

Неприхована змістовно-фактуальна (термін І.Р. Гальперіна) інформація завжди відтворена словесно. При цьому лексичне значення слів зазвичай пряме, номінативне. Цей тип інформації не вимагає дешифровки. Саме ця інформація відтворюється школярами, коли вони переказують текст, і саме до неї вони тяжіють, коли створюють текст. Так, після читання вірша М. Цветаєвої "Книжки в червоній палітурці" учні розказують, що дізналися про одне з дитячих захоплень поетеси (читання) і про те, які книжки вона читала.

До неприхованої змістовно-фактуальної інформації, що міститься в тексті, приєднується неприхована навколотекстова інформація. Її читач може видобути, а може і пропустити у випадку неуважного читання (частіше усього це відбувається при читанні поетичних текстів) або обмеженого кругозору. Отримання інформації такого типу вимагає певних зусиль з боку читача, а саме: уважного, можливо, кількарядового читання тексту, отримання коментарів до нього. Так, у зазначеному вірші говориться, що палітурка книжок була потерта. Це неприхована навколотекстова інформація про те, що ними часто користувалися, що лірична героїня вірша перечитувала улюблені твори. У вірші повідомляється про те, що мати, нагадавши про пізню пору, сама, на щастя, забувала. І за два рядки подається інформація про те, що дитина читала у затишку рідної домівки "під Грига, Шумана й Кюї". Школярам важливо дізнатися, що мати поетеси була талановитою піаністкою, багато часу проводила за інструментом, дім завжди був наповнений класичною музикою. Принагідно зазначимо, що одне з завдань вчителів літератури – навчити дітей добувати навколотекстову інформацію.

Прихована змістовно концептуальна інформація може виражатися в тексті імпліцитно. Вона може бути фоновою або так званим "вертикальним контекстом", що містить історико-філологічний контекст літературного твору.

Фонову інформацію О.С. Ахманова характеризує як "обопільне знання реалій мовцем і слухачем, що є основою спілкування" [8:498]. Фонова інформація у свою чергу може бути поділена на декілька типів. По-перше це загальнолюдські знання (біблійні образи і сюжети, інформація з міфів і казок, відомості з географії тощо). По-друге, це регіональні знання, які мають люди певного регіону (наприклад: снігопад, міраж, тайфун, білі ночі, північне сяйво, прибій, приплив, відплив тощо). По-третє, це країнознавчі знання. Наприклад, у О.С. Пушкіна читаємо:

"На кляче тощей и косматой
Сидит фореитор бородатый".

Лінгвокраїнознавчий коментар до тексту дозволяє отримати інформацію про рівень добробуту родини Ларіних, у яких "фореитор бородатый", в той час, коли в заможних дворянських родинах Росії фореиторами були хлопці, які, як правило, ще не голилися.

По-четверте, це соціальні, професійні, культурні та історичні знання, наприклад, знання лікарів, фінансистів, будівельників, мешканців одного міста, працівників одного закладу тощо.

На думку вчених [9:210], інформаційна рівність знань співрозмовників у спілкуванні може бути досягнута у випадку наявності у кожного з них загальнолюдських та регіональних фонових знань. Спільні соціальні, культурні та історичні знання мають, як правило, тільки люди однієї етнічної спільноти, одного соціального та культурного середовища. В. Солоухін з цього приводу писав: "...якщо ти росіянин, то повинен знати, що таке Пушкін, що таке Достоевський, що таке поле Куликове, Покров-на-Нерлі, Третьяковська галерея, рубльовська "Трійця". Все, що перераховане письменником, а також ряд інших знань і символів, іншої інформації складає широке коло знань освіченого росіянина, так званий макрофон. Значно менше коло знань, так би мовити пересічні відомості, можуть бути надбанням не тільки кожного росіянина, але й іноземця за умов спеціальної лінгвокраїнознавчої підготовки. Загальнолюдські, регіональні та лінгвокраїнознавчі фонові знання дозволяють читачеві зрозуміти загальний зміст тексту.

Прийнято вважати, що фонові знання – це галузь країнознавства, що вони є предметом турбот вчителів, особливо в іншомовній аудиторії, для якої укладаються збірники лінгвокраїнознавчих текстів [10]. Однак слід зазначити, що фонові знання присутні в текстах будь-якого стилю, зокрема, публіцистичного, художнього, розмовного, і тому вони важливі також для журналістів, працівників радіо і телебачення, менеджерів, для тих, хто займається рекламою і передвиборчою агітацією, оскільки найбільш чутлива до змін лексики, що називає нові об'єкти.

Прихована підтекстова інформація властива текстам художнього, публіцистичного, розмовного та епістолярного стилів. Вчені відзначають, що вона не характерна для наукової та офіційно-ділової мови [3:334]. Ця інформація базується на здатності мовних одиниць мати декілька значень, що в свою чергу спричиняє появу у слові додаткової конотативної і асоціативної семантики, створює так звану символіку мовного коду. Така інформаційна здатність багатозначних мовних одиниць змінює контекст і концептуальний зміст усього твору. Наприклад, підтекст змінює зміст вірша "Парус" М.Ю. Лермонтова, і читач бачить не тільки морський пейзаж з парусом, а значно більше. Якщо підтекст задуманий автором, то він сам створює умови, щоб справити на читача або слухача необхідне враження, всіляко прагне допомогти читачеві розкодувати зміст.

Великого значення підтексту надавав К. Станіславський, який називав його "підводною течією", майстром підтексту був А.П. Чехов. Найбільш виразно підтекстова інформація репрезентується в байках, в публіцистиці і, звичайно, в поезії, яка розрахована на створення естетично-пізнавального ефекту. Цим у багатьох випадках пояснюється діалогічність художньої та публіцистичної літератури, що розрахована на привнесення від себе затекстової інформації, що була засвоєна раніше. Письменники усвідомлюють, що без затексту, що додається читачем від себе, їх твори не досягнуть мети, вони сподіваються на читацький талант. А.П. Чехов так говорив про це: "Коли я пишу, я цілком розраховую на читача, гадаючи, що суб'єктивні елементи, яких не вистачає в оповіданні, він додасть сам". І.Р. Гальперін підкреслював, що текст, який позбавлено підтексту, зазвичай не пробуджує співтворчості [7:48].

Проблема класифікації інформації, що міститься в тексті, ще далеко не вичерпана, існують інші класифікації, зокрема в науковому та технічному текстах. Так, Ю.А. Шрейдер та Е.Н. Семенюк виокремлюють фактичну інформацію і метаінформацію.

Таким чином, дослідження тексту як носія інформації, а також типів інформації має не тільки теоретичне, а й прикладне значення, оскільки відкриває нові можливості його аналізу (в аспекті текстоутворюючих глобальних категорій), а також сприяє усвідомленню побудови власних висловлювань, власних текстів.

1. Николаева Т.М. Короткий словарь терминов теории текста // Лингвистика текста: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII, -М., 1978.
2. Миронова Н.Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа // Изв. АН СЛЯ, 1997. – Т. 56. – № 4.
3. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. –М.: Едиториал УРСС, 2002.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.,1990.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. –М.: Искусство, 1970.
6. Федосюк М.Ю. Неявные способы передачи информации в тексте. –М.: МГПИ, 1988.
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. –М.: Наука, 1981.
8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М.: Сов. Энцикл., 1966.
9. Верещагин Е.М., Костомаров Н.М. Язык и культура. –М., 1983.
10. Місяць Н.К., Полякова Т.М. Сборник текстов по русскому языку для 5-9 классов. –Житомир, 1999.
11. Шрейдер Ю.А. Информация и метаинформация // Научно-техническая информация. – Сер. 2. – 1974. – № 4.
12. Семенюк Э.П. Информационный подход к познанию в современной науке и информатике // Научно-техническая информация. – Сер. 2. – 1977. – № 5.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Месяц Н.К. Текст и типы информации в нем

Предмет статьи – осмысление понятия "текст" и классификация информации, которая содержится в нем.

Mysyats N.K. The Text and the Types of Information Contained in It

The paper analyzes the notion of "text" as well as the classification of the information contained in it.